

Armut Dibine Mi Düşer? Çalışan Annelerin Kızlarına Aktardıkları

Yasemin Yüce

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doç. Dr.

[ORCID: 0000-0002-8606-910X](https://orcid.org/0000-0002-8606-910X)

yyuce@omu.edu.tr

Miki Suzuki Him

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doç. Dr.

[ORCID: 0000-0002-1426-8695](https://orcid.org/0000-0002-1426-8695)

mikihim@omu.edu.tr

Öz

Son otuz yılda, annenin istihdam statüsünün kızının çalışmaya ilişkin pratiklerini nasıl etkilediğini araştıran çalışmalar artmıştır. Ancak, toplumsal bağlamlarla beraber kadınların düşüncelerinin derinlemesine incelendiği nitel araştırmalar azdır. Bu çalışma, kadın istihdamı konusunda özgün gelişmeler yaşanan Türkiye bağlamında, çalışan annenin kızlarının istihdam ile ilgili tutumlarını anlamaya çalışmaktadır. Bu araştırma iki soruya cevap aramaktadır: 1) Çalışan annelerin kızları, annelerinin çalışmasını nasıl deneyimlemişlerdir? 2) Bu kızlar, kendi çalışma hayatı ile ilgili neler düşünmektedirler? Araştırmanın verileri, amaçlı ve kartopu örnekleme teknikleriyle seçilen 21 çalışan anne ve onların kızlarıyla yapılan derinlemesine görüşmeler ile toplanmıştır. Araştırmanın sonucunda ise, çalışan annenin kızlarının hepsinin çalışıyor/ çalışmayı düşünüyor olmasıyla birlikte annelerinin eğitimi, mesleki statüsü ve sosyal sermayelerine göre deneyimlerinin ve çalışmaya ilişkin tutumlarının farklılaştığı görülmüştür. Aynı zamanda kızların çoğu “çalışma hayatında bulunmak suretiyle kendi çocuklarından çaldıkları zaman”dan bahsetmişlerdir. Kızlar, çalışan bir annenin kızı olarak, bir yandan “kadının çalışması gereğini” devralmışlar diğer yandan annelik ideolojisinin etkisiyle “çalışan annenin çocuğundan zaman çalarak çalıştığı” fikrine sahip olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Kadın istihdamı, kuşaklararası aktarım, çalışan anne, toplumsal cinsiyet rolleri, ev içi iş bölümü

• • • • •

Geliş tarihi: 6 Ağustos 2024 • Kabul tarihi: 7 Mayıs 2025

•

Araştırma Makalesi

<http://federgi.ankara.edu.tr>

federgi • 2025 • 17(1) • 78-110
DOI: 10.46655/federgi.1528876

Does the Apple Fall Far from the Tree: What Working Mothers Pass On to Their Daughters

Yasemin Yüce

Ondokuz Mayıs University, Assoc. Prof.

[ORCID: 0000-0002-8606-910X](https://orcid.org/0000-0002-8606-910X)

yyuce@omu.edu.tr

Miki Suzuki Him

Ondokuz Mayıs University, Assoc. Prof.

[ORCID: 0000-0002-1426-8695](https://orcid.org/0000-0002-1426-8695)

mikihim@omu.edu.tr

Abstract

In the last three decades, the increasing number of studies examines the impact of maternal employment on daughters' employment status. However, there is a limited number of qualitative studies which explore women's perceptions on maternal employment within social milieus. This research attempts to understand the working mothers' daughters' attitudes towards paid work in Turkey which goes through a unique development of women's employment. The research seeks to answer these two questions: 1) How did the working mothers' daughters experience their mothers' employment? 2) What do they think about their own work life? Data were collected by in-depth interviews with 21 working mothers and their daughters who were selected by purposive and snowball sampling techniques. Research findings show that the daughters' experiences and attitudes towards employment differ in accordance with their mothers' education, occupational status and social capital while all are working or consider to work. At the same time, most of the daughters mention about "lost time with children". As working mothers' daughters, they inherit the idea of "the necessity for women to work" on the one hand; they have the idea of "working mothers who miss the time to spend with children" under the influence of an ideology of motherhood on the other hand.

Keywords: Women's employment, intergenerational transmission, working mother, gender roles, domestic division of labour

• • • • •

Arrival date: 6 August 2024 • Acceptance date: 7 May 2025

•

Research Article

<http://federgi.ankara.edu.tr>

federgi • 2025 • 17(1) • 78-110

DOI: 10.46655/federgi.1528876

Giriş¹

Son yüzyılda, dünyanın birçok ülkesinde toplumsal cinsiyet eşitliği adına önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bununla birlikte, kamusal alanda gerçekleşen yasal reformlar ve kurumsal iyileşmelere kıyasla, özel alandaki değişimin oldukça sınırlı kalması, ikinci dalga feminizmin önemli tartışma konusu olagelmıştır. Örneğin, Yu ve Lee'nin (2013) yakın zamanda gerçekleştirdiği otuz üç ülkeyi kapsayan toplumsal cinsiyet tutumları analizine göre, gençler anne istihdamını destekleme eğilimindeyken, toplumsal cinsiyete dayalı geleneksel ev içi iş bölümünü ileri yaş gruplarındaki bireylerden daha çok onaylamaktadırlar. Ülke düzeyi analizinde ise, ülkenin GDI'si (Cinsiyete Bağlı Gelişme Endeksi) yükseldikçe annenin çalışmasına ilişkin olumlu tutumların arttığı; ancak özellikle kadınlarda, erkeğin ev işlerinde sorumluluk alması gibi

¹ Bu makalede sunulan araştırma Ondokuz Mayıs Üniversitesi 1902 Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Destekleme Programı Projesi Birimi tarafından desteklenmiştir.(PYO. FEN.1902.16.001)

özel alandaki toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen tutumların azaldığı görülmüştür. Türkiye bu araştırmada analiz edilen ülkeler arasında değildir. Lakin toplumsal cinsiyet eşitliği açısından Türkiye’de de dengesiz gelişmeler söz konusudur. Türkiye, 2019 yılından itibaren çok yüksek insani gelişmişlik kategorisine giren ülkelerden biri olmuştur (UNDP 2022, 14). Ancak bu değerde 2017’den sonra gerileme başlamıştır (a.g.e., 20). Aynı zamanda Türkiye, dünyada kadınların ücretsiz ev işini en çok yaptığı ve ücretli işe en az katıldığı ülkelerden biridir (OECD 2021; Buğra ve Yakut-Cakar 2010).

“Geri tepme” (Faludi [1991] 2020) olarak ifade edilen, toplumsal cinsiyet rejiminin “devrimsel” dönüşümlerinin duraklaması hatta bazı kazanımların kaybedilmesi son yılların önemli feminist tartışmalarından bir diğeridir (England 2010; Anderson 2015; Goetz ve Mayer 2023). Hem annenin çalışmasının hem de toplumsal cinsiyete dayalı geleneksel ev içi iş bölümünün desteklendiği çelişkili durum, geri tepme perspektifinden değerlendirildiğinde, kadınların istihdama katılımları önemli bir kazanım olarak gerçekleşmişken ev içi iş bölümünün değişmemiş olması kadınların iş yükünün artmasını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, annenin çalışması, hem ikinci dalga feminizmin ev içi işlerin paylaşımı meselesinin hem de geri tepme kavramının görülebilir olduğu önemli bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anne istihdamı, toplumsal cinsiyet rejiminde kamusal alan ve özel alanın kesiştiği bir olgudur. Dünyanın birçok ülkesinde annenin ücretli işte çalışması, hem toplumsal cinsiyet rejiminin kurumsal çelişkilerini ortaya çıkıldığı, hem de duygu yüklü annelik-çalışan kadın çatışmasının yaşandığı en ihtilafli konularından biridir (McGinn, Castro ve Lingo 2019). Annenin ücretli işe katılımının çocukların gelişmesine nasıl yansıdığı konusu, yaygın bir kaygı olduğu kadar farklı disiplinlerde birçok araştırmanın ilgi alanlarından biri de olagelmıştır. Yapılan yeni çalışmalar ise kaygının aksine daha çok olumlu etkilere işaret etmektedir (a.g.e.; Abouelenin ve Hu 2023). Öte yandan, toplumsal cinsiyet rollerinin değişimini anlamak adına, son otuz yıldır annenin

istihdam statüsünün yetişkin kızlarının toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümüne ilişkin tutumlarını ve pratiklerini nasıl etkilediğini araştıran çalışmalar artmıştır (Moen, Erickson and Dempster-McClain 1997; Jan ve Janssens 1998; Olivetti, Patacchini ve Zenou 2016; McGinn, Castro ve Lingo 2019; Li ve Guan 2020). Ancak anne istihdamının ortaya koyduğu toplumsal çelişkilerin yıllardır tartışıldığı ileri sanayi ülkeleri dışındaki toplumlarda bu tür araştırmalar henüz sınırlı sayıdadır. Toplumsal bağlamlarla beraber kadınların düşüncelerinin derinlemesine incelendiği nitel araştırmalar da son derece azdır (Zhou 2020). Bu çalışma, anneden kıza toplumsal cinsiyet rolü aktarımı ile ilgili literatüre katkıda bulunmak amacıyla, kadın istihdamı konusunda özgün bir gelişme yaşanan Türkiye bağlamında, çalışan annelerin kızlarının deneyimlerini ve kadın istihdamı ile ilgili tutumlarını kızların anlatımlarıyla anlamaya çalışmaktadır.

Bu araştırma iki soruya cevap aramaktadır: 1) Çalışan annelerin kızları annelerinin çalışmasını nasıl deneyimlemişlerdir? 2) Bu kızlar kendi çalışma hayatı ile ilgili neler düşünmektedirler? Çalışma, Samsun’da gerçekleştirilmiştir. Aşağıda belirtildiği gibi Samsun, kadının ücretli işe katılımı açısından özgün bir tarihe sahiptir.

Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Anne-Kız Aktarımı

Toplumsal cinsiyet rollerinin aktarımını açıklayan yaklaşımlar ilk etapta sırasıyla; sosyal öğrenme ve rol modeli teorisi ile kaynak teorisi olarak ifade edilebilir. Kadınların sosyo-ekonomik statüleri de toplumsal cinsiyet rollerinin aktarımında önemli bir etkidir. Kadınların kamusal alana çıkışlarıyla ev içi işleri ve bakım işlerini nasıl organize edecekleri, en önemli sorunsal olarak anne kız arasındaki aktarımı da belirleyen bir faktöre dönüşmektedir. Çalışan kadınların görünmeyen ev içi emeği, “ikinci vardiya” kavramsallaştırmasıyla tartışmaların temelinde yer almaktadır. Takip eden kısımda yukarıda belirtilen

yaklaşımlar sırasıyla açıklanırken toplumsal cinsiyet rollerinin anne kız arasındaki aktarımında öne çıkan diğer iki yaklaşım olarak sosyal ekonomik statü ve ikinci vardiyanın organizasyonu en sonda ele alınacaktır.

Sosyal öğrenme veya rol modeli teorisi, bireyin çalışma hayatı ve toplumsal cinsiyet rolleri gibi pratiklerde ağırlıklı olarak kendi ebeveynlerine benzediğini iddia etmektedir (Fernández, Fogli ve Olivetti 2004). Özellikle hemcins ebeveynin meslek tercihi en belirleyici unsurdur (van Putten, Dykstra ve Schippers 2008). McGinn ve arkadaşlarının (2019) farklı ulusları analiz ettikleri çalışmaya göre, çalışan annenin yetişkin kızlarının istihdam olasılığı diğer kadınlardan 1,21 kat daha yüksekken yönetici kadrosunda çalışma olasılığı diğer çalışan kadınlardan yine 1,29 kat daha yüksektir. Bu kızlar, diğer kadınlara oranla haftada yaklaşık 44 dakika daha uzun çalışmakta ve buna bağlı olarak ücretleri bir miktar daha yüksek olmaktadır. Ev işlerine diğer kadınlara oranla bir saat daha az zaman harcamakta; ancak bakım işlerinde diğer kadınlardan fark göstermemektedirler. Annenin çalışıyor olması kızı için bir rol model teşkil edebilir, çalışan annelerin kızlarının daha fazla istihdamda yer alacağı beklenebilir. Ancak annenin çalışmasının kızın istihdamı için tek etken olmadığı bilinmektedir.

Kaynak teorisi ise, anne istihdamının kızlarının çalışma statüsü ve kazancındaki olumlu etkisinin, annenin çalışmasıyla ailede kız çocuklarına verilen finansal desteğin artması ve dolayısıyla onların beşerî sermayesinin artması ile ilişkili olduğunu iddia etmektedir (Goldberg ve ark. 2008). Maddi desteğin yanı sıra, çalışan anneler, kızlarına iş yerinden ve aileden destek talep etme becerilerini de aktarabilmektedir (Binder 2021). Annenin çalışmasından kazanılan gelir, kızlarının eğitime daha fazla katılmasına ve sonrasında yüksek eğitime bağlı olarak istihdam edilme şansının artmasını sağlayacaktır. Kadınların çalışma hayatına katılımlarını etkileyen ve belirleyen sebepler bir kalemde ele alınamayacak kadar karmaşık ve çok boyutludur. Bu sebeple annesinden öğrendikleri ve aldığı desteklerin dışında kadının hangi işte nasıl

çalışacağını etkileyen başka faktörler de tartışılmaktadır. Örneğin, sınıfsal konum ve kadının çalışması ile ilişkin toplumsal algı gibi sosyoekonomik ve politik etkenler anne istihdamının kızının istihdam statüsü üzerinde olabilecek pozitif etkisini azaltabilmektedir (McGinn ve ark. 2019). McGinn ve arkadaşlarının araştırmasında (2019) çalışan annenin kızlarının, -annesinin eğitimi ve mesleğinden bağımsız olarak- çalışmayan annenin kızlarına göre istihdamda olma olasılığı daha yüksektir; benzer biçimde sosyo-ekonomik statüsü yüksek ailelerde yetişen çalışan annenin kızlarının daha çok sorumluluk alabildiği ve statüsü yüksek işlerde çalışma eğiliminde olduğu görülmüştür.

Kadının çalışma hayatına katılımını belirleyen önemli etkenlerden bir başkası, annelik cezası olarak kavramsallaştırılmıştır. Binder (2021), annelik cezasının (motherhood penalty) kadının sosyoekonomik statüsüne (SES) göre farklı deneyimlendiğini söylemektedir. ABD’de 1960’lı yıllar ve 1980’li yıllar arasında çalışan anne sayısında hızlı artış gerçekleşmiş daha sonra bu eğilim duraksamıştır. Doğum yılı 1960’lar ile 1980’ler arasında olan kadınların verileri üzerinde yaptığı analizinde Binder, SES’i yüksek kadınların çalışan bir anneye sahip olmaları ile tam zamanlı işte çalışmaya devam etmeleri arasında güçlü bir ilişki olduğunu gösterirken, SES’i düşük kadınlarda kuşaklar arası aktarımının oldukça zayıf olduğunu belirtmiştir. Binder, çalışan anne tarafından yetiştirilmiş olmanın SES’i yüksek kadınlarda annelik cezasını önemli ölçüde azalttığını iddia etmektedir. Aynı zamanda bu durum, sosyal desteklerin sınırlı, çift vardiya yükünün yüksek ve çalışmanın maddi ve manevi kazancının düşük olduğu SES’i düşük anneler ve kızları için, 1980’ler sonrası esnekleşen emek piyasasında ya istihdam dışında kalmayı ya da düşük ücretli güvencesiz işlerde çalışma zorunluluğunu beraberinde getirmektedir.

Tarihsel koşulların önemine işaret eden çalışmalar ise, toplumun dönemsel sosyopolitik ortamının rol modeli etkisini azaltabileceğini tartışmaktadır. Li ve Guan (2020) ABD’de boylamsal bir çalışmanın verileri ile yaptıkları kuşaklar arasılık analizinde, kadınların istihdam statülerinin

(çalışıp çalışmadığı) kadının annesi ile benzer olduğunu vurgularken nasıl çalıştığı (çalışma saati ve düzeni, iş ve aile hayatı memnuniyetleri) konusunda farklılıkları olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırmacılar, aile ve iş düzenleri ile ilgili konularda kuşaklar arası aktarımdan ziyade kuşak-içi etkileşimin, yani kadın istihdamına yönelik tutumları oluşturan sosyoekonomik koşulların daha önemli olduğunu söylemektedirler. 1988 ve 2011 yılları arasında kapsayan araştırmada, çalışmanın ABD’de birçok kadın için isteyerek elde edilen bir kazanımdan ziyade bir zorunluk olduğu ortaya konulmuştur. Hayat koşulları ve kadın istihdamına ilişkin toplumsal tutumun değişmesi, çalışma saati ve iş hayatı memnuniyetinde kızların annelerine benzememesine neden olabilmektedir.

Bazı araştırmacılar, toplumsal cinsiyet rolleri ve tutumların kuşaklararası aktarımının tarihsel ve sosyopolitik koşullarla birlikte anlaşılması için nicel araştırmanın yetersiz olduğunu, belirli sosyoekonomik ve politik koşullar içerisinde çalışan annenin kızı olmanın, kadınların aile ve iş hayatı ile ilgili tutumları ve kararlarını nasıl şekillendirdiğini anlamayı sağlayan öyküler gibi nitel verilere ihtiyaç olduğunu söylemektedirler. Bu düşünceyle Zhou (2020), Çin’de 1978 Ekonomik Reformu sonrasında doğmuş çalışan kentli kadınlarla derinlemesine görüşmeler yapmıştır. Bu kadınlar, komünist rejimin kadınların işgücüne katılımını teşvik ettiği ve bakım işlerinin önemli ölçüde kamulaştırıldığı 1960’lı yıllarda çocukluk dönemini geçiren kadınların kızlarıdır. Tek çocuk politikasının sonucu olarak ebeveyn tarafından eğitimleri için azami yatırım sağlanan bu kızlar, aynı zamanda, kariyer yapma konusunda ebeveynleri başta olmak üzere yakınlarının büyük beklentisi ile karşı karşıya kalmıştır. Reform sonrasında ise çocuk bakımına kamu desteği geri çekildikçe geleneksel toplumsal cinsiyet söylemleri geri gelmiş ve günümüzde ev ve bakım işleri yeniden kadınlara yüklenmiş gözükmektedir. Böylesi sosyopolitik koşullardaki kadınlar, ücretli işte çalışmanın, olması gereken bir durum ve hatta anne olarak ahlaki bir zorunluluk olduğunu ifade etmişlerdir. Bu

kadınlar, çalışan annenin çocuklarına iyi bir rol modeli olduğunu ve hayatla ilgili daha faydalı bilgiler (kamusal alan kullanma becerileri ve sosyal ilişki kurma becerileri gibi) verebildiğini düşünmektedirler. Aynı zamanda kendi annelerinden farklı olarak ev ve bakım işlerini tek başına üstlenen bu kadınlar hem işe hem de aileye yetişmek için çok yoğun bir çift vardiya süreci içinde çabalamaktadırlar.

Çift vardiya sorunu, kadın ve çalışma alanında yapılan birçok çalışmada tekrar tekrar ortaya çıkan kritik bir mesele olarak gözükmektedir. Karşılıksız olarak görülen ev içi işler kadınlar kamusal alanda ücret karşılığı çalışsalar da görünmez olmaya devam etmektedir. Ücret karşılığı çalışan kadınların aynı zamanda aile içinde harcadıkları emek “ikinci vardiya” olarak tanımlanmıştır (Savran ve Demiryontan 2016). Kadının ücretli işe katılımı ile ev içi işlerinin paylaşımının değişmesi beklenebilecekken kadınların ev içi bakım hizmetlerinin baş sorumlusu olmaya devam ettikleri görülmektedir. Kadınların bu işleri nasıl organize ettiğine bakıldığında, ailenin diğer kadın üyeleri ile (anne, kız kardeş, kız çocuk gibi) işleri paylaştığı gözlemlenmektedir (Dedeoğlu 2000). Ev içi emeği kadının “doğuştan gelen görevi” olarak kurumsallaştıran erkek egemen sistem, kadının ev içi emeğini ücretsizleştirerek “gönüllü” hale getirmiş, bunu da ‘iyi bir eş ve anne olmanın’ koşullarından biri olarak sabitlemiştir. Bir kadın, ev içindeki tüm işleri yapmalıdır. Bu onun zaten en temel görevidir anlayışı, kadın ücretli iş yaptığında da değişmemektedir (Başak ve ark. 2013). Çalışan kadınlar bu yükten kurtulamamışlar ve ikinci vardiya olarak ev içi işlerini ve bakım hizmetlerini sırtlanmışlardır. Bu da ev içindeki toplumsal cinsiyet rollerinin değişmeden anneden kıza aktarılmasına sebep olmaktadır.

Annelik Üzerine Tartışmalar

Anneliğin kadınların birincil toplumsal rolü olarak tanımlanması ne yeni bir olgudur ne de Türkiye’ye özgü bir durumdur. Ancak son yıllarda Türkiye’de ve

dünyanın birçok yerinde anne için çocuğun ekonomik değeri yerine psikolojik değerinin ve duygusal bağının öneminin artmasının ardından (Kağıtçıbaşı ve Ataca 2005), “yoğun annelik” yeni bir model olarak yaygınlaşmaktadır (Hays 1996). Yoğun annelik (intensive mothering): Çocuk gelişimi ile ilgili en son araştırmaları takip etmek ve belirli bir uzmanlık seviyesine sahip olmak, çocuğun gelecekteki refahını korumak için belirli bir eğitim stratejisine bağlılık göstermek gibi becerileri edinmeyi, aynı zamanda çocuğun sınırsız potansiyeline inanmayı; ancak diğer taraftan çocuğu sürekli izlemeyi ve çocuğa yönelik tehlikeler hakkında bir farkındalığa sahip olmayı gerektiren, maddi ve manevi sorumluluğu yüksek bir görev olarak tarif edilmektedir (Sadıkoğlu 2020, 12-13). Hays’ın orta sınıf ideolojisi olarak açıkladığı yoğun annelik, Türkiye’nin kentli orta/üst-orta sınıfında gözlemlenen yeni annelik biçimidir (Sadıkoğlu 2020). Aynı zamanda Türkiye’nin sosyal politikaları ve AKP hükümetlerinin neoliberal muhafazakâr tutumu, kadının annelik görevini yeniden ve yeniden vurgulamaktadır (Buğra ve Yakut-Cakar 2010; Özbay 2014). Türkiye, kadın istihdamını arttırmayı hedeflerken (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı 2022, 176-178; Kalkınma Bakanlığı 2013, 46, 164), devlet söylemi, kadın istihdamını “aile bütçesine katkı” olarak nitelendirmektedir (Ulusoy 2014, 119). Evde çalışma ve yarı-zamanlı çalışma gibi kadının esnek istihdamı ise, kadına verilen ücreti düşük tutarken toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün devamlılığını, doğurganlığın arttırılmasını ve aynı zamanda kadın istihdamının artırılmasını sağlayan “sihirli bir formül” olarak görülmektedir (Ünlütürk Ulutaş 2014, 86). Piyasa mekanizmasını kullanamayan yoksul kesimler için çocuk, hasta, engelli ve yaşlı bakımlarının aile içinde verilmesine yönelik destekler de ataerkil ev içi iş bölümünü pekiştiren “kültürel olarak muhafazakar, ekonomik olarak neoliberal” bir politikadır (Özbay 2014, 110). Böylece yeni sosyal politikanın “kadının aile içindeki görevlerini aksatmadan piyasaya entegre olması”nı amaçladığı netlikle söylenebilmektedir (Ulusoy 2014, 119).

Anne istihdamının çocukları üzerindeki etkilerine gelince, ilgili nicel çalışmaların yeni bulguları anneler ve kızlarının istihdam statüleri arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir (Cunningham 2001; Olivetti, Patacchini ve Zenou 2016; McGinn Castro ve Lingo 2019). Türkiye’de yapılan bir araştırma da annenin kızının ergenlik dönemindeki çalışma statüsü ile kızının istihdamı arasında güçlü ilişki olduğunu ortaya koymuştur (Durman-Aslan 2020). Karakaş Aydınbakar’ın (2024) 2021 Aile Yapısı Araştırması verilerini kullanarak gerçekleştirdiği analizinde, istihdam statüsünün yanı sıra çalıştığı sektörler bakımından da (maaşlı çalışan, serbest çalışan, iş veren, ücretsiz aile işçi ve çalışmayan) anne ve kızları arasında benzerlik olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışma, çalışan annelerin çift vardiyayı nasıl organize ettiklerini anlamaya çalışarak, onların bu deneyimlerinin kızlarına nasıl bir miras bıraktığını, kızlarının çalışan anne deneyiminden ne öğrendiğini ve kendi çalışma hayatı için hangi tartışmaları yaşadığını anlamak hedefindedir.

Araştırmanın Yöntemleri

Araştırmanın sahası

Araştırma 2019 yılında Samsun merkezinde çalışan/çalışmış kadınlar ve onların kızlarıyla yapılmıştır. Samsun ili kent merkezinde yaşayan kadınların ücretli işte çalışmaları ve kamusal alan görünürlükleri konusunda erken denebilecek dönemlerden bu yana bir farkındalıklarının ve deneyimlerinin olduğu bilinmektedir. Bu deneyimi belirleyen etmenlerden biri tütün olmuştur. Samsun’da ilk sigara fabrikası 1887 yılında Reji idaresi tarafından kurulmuştur. Bir yandan tütün işçiliği diğer yandan Tekel işçiliğinde emek yoğun işin doğasından kaynaklanan sebeplerle çalışma hayatına kadının katılımı Samsun’da oldukça köklü bir geçmişe sahiptir (Quartaert 2008). Tütünün, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde ve Cumhuriyet

yıllarında Samsun'un iktisadi ve toplumsal yaşamı üzerinde dönüştürücü bir etkisi olmuştur (Keskin ve Yaman 2013, 329). Söz konusu dönüştürücü etki, Samsun ilinde kadınların 1960'lar gibi erken dönemde işçileşmelerine ve sonuç olarak kamusal alanda görünürlüklerine olanak sağlamıştır.

Bugün Samsun ili toplam istihdam (zorunlu sigortalı-4a) açısından tüm iller içerisinde 19. sırada yer almaktadır. Samsun'da kadın istihdamının en fazla olduğu sektörler sırasıyla Toptan ve Perakende Ticaret, İmalat, Eğitim ve İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleridir. Kadınların %45,4'ünün özel sektörde, %36,2'sinin kamuda, %17,7'sinin ise kendi hesabına çalıştığı görülmektedir. Sigortasız çalışanların oranı ise %15,6'dır (TEPAV 2013).

Örnekleme, veri toplama ve analiz yöntemleri

Çalışma, niteliksel araştırma yöntemleri ile tasarlanmıştır. Kişisel bağlantılar ile ilk görüşülecek kişiler tespit edildikten sonra amaçlı ve kartopu örnekleme teknikleri ile 18 yaşından büyük en az bir kızı olan meslek sahibi kadınlar ve onların yetişkin kızları görüşmeciler olarak belirlenmiştir. Kadınların çalıştığı mesleki sektöre göre aile-iş düzenleri ve kızların deneyimlerinin farklılaşabileceği düşünülerek, i) profesyonel meslekler, ii) devlet memuru, iii) devlet işçisi ve iv) serbest meslek olmak üzere dört farklı alanda çalışan/çalışmış annelerin çalışmaya dahil edilmesine dikkat edilmiştir. Annelerin 18 yaşından büyük birden fazla kızlarının olması durumunda seçme şansı varsa ilk kız çocuğu tercih edilmiştir. En büyük kızların Samsun dışında bir şehirde yaşıyor olmaları söz konusu olduğunda, görüşmeyi kabul etmeleri halinde kızların yaşadığı şehirlere gidilerek görüşmeler yapılmıştır. Bunun mümkün olmadığı durumda Samsun ilinde yaşamakta olan diğer kızlarla görüşülmüştür. Sonuç olarak 21 çalışan anne ve 21 kız, toplam 42 kişiyle görüşme yapılmıştır.

Veriler, derinlemesine görüşme tekniği ile toplanmıştır. Katılımcıların

onayı alınarak, görüşmeler ses kayıt cihazına kaydedilmiştir. Anneler ve kızları için aynı bağlamda ama farklı soruları içeren iki ayrı yarı yapılandırılmış görüşme formları hazırlanmıştır. Kızların görüşme formunda çocukluk ve gençlikte annesinin çalışmasına ilişkin deneyimler ve çalışmaya ilişkin değerler ile anneden devralınan toplumsal cinsiyet mirasına odaklanılmıştır. Annelerle yapılan görüşmelerde ise; çalışma hayatları, ev ve çocuk bakımı işlerini nasıl organize ettikleri ve çalışma hayatından ne kazandıkları/kaybettikleri üzerine yoğunlaşmıştır. Veri analizinde, tematik analiz tekniği ile annenin mesleki grubuna göre kuşak içi ve kuşaklar arası karşılaştırmalı analiz yapılmıştır.

Anne ve Kızlarını Tanıyalım

Araştırmaya katılan çalışan anneler arasında, profesyonel işlerde çalışan/çalışmış beş kadın, devlet memuru olarak çalışan/çalışmış sekiz kadın, devlet işçisi olarak çalışmış üç kadın ve girişimci/esnaf olarak çalışan/çalışmış beş kadın bulunmaktadır. Profesyonel meslekte çalışan/çalışmış anneler (PA#) 58 ile 68 yaş aralığındadır ve üniversite terk olan birisi haricinde, hepsi üniversite ve üstü eğitimlidir. İki akademisyen, bir doktor, bir eczacı, bir de bankacı olan bu kadınların bir ila üç arasında çocuğu vardır. Bu annelerin kızları (PAK#) da en az lisans mezunudur. Onlar arasındaki iki kişi de doktora yapmıştır. Kızlar 25 ila 45 yaşları arasında olup üçü bekar, ikisi evlidir. Evli olanların bir veya iki çocukları vardır. Bu kızlardan en genci olan 25 yaşındaki PAK1 dışında hepsi çalışmaktadır. Meslekleri arasında akademisyenlik, doktorluk, öğretmenlik vardır.

Memur annelerin (MA#) yaşları ise, 48 ila 62 arasındadır. Biri ortaokul mezunu, ikisi lise mezunu ve beşi üniversite mezunu olan bu kadınların üçü öğretmen, ikisi Kur'an kursu hocası, ikisi Sağlık bakanlığında memur ve biri okul hizmetlisi olarak çalışmıştır. Bu kadınların beşinin iki çocuğu, kalan üçünün çocuk sayısı sırasıyla üç, dört ve beştir. Memur annelerin altısı evlidir

biri boşanmıştır, biri de duldur. Kızlarına (MAK#) bakıldığında, iki tanesi 18 yaşında ve üniversite sınavına hazırlanmaktadır. 24-35 yaş arasındaki diğer kızların ikisi lise mezunuyken, dördü ise üniversite mezunudur. Üç kız memur olarak çalışırken, bir kız avukatlık yapmaktadır. İki işsiz kızdan biri atama beklemekteyken, diğeri de psikolog olmuştur ama çalışmamaktadır. Kızların beşi bekâr iken, üçü de evlidir. Evlilerin birinin iki, birinin bir çocuğu vardır ve biri de ilk çocuğuna hamiledir.

İşçi annelerin (İA#) yaşları 53, 64, 65 olup, ikisi ilkokul biri lise mezunudur. İlkokul mezunu kadınlar tek el fabrikasından emekli olmuş, lise mezunu kadın ise gişe görevlisi olarak çalışmıştır. Tekel işçilerinin birisinin üç diğ erinin dört çocuğu, gişe görevlisinin ise iki çocuğu vardır. Annelerin hepsi evli olup görüşme yapıldığında emeklidirler. 32, 42 ve 46 yaşlarında olan kızların (İAK#) ise hepsi üniversite mezunudur. En genç olanı, evli ve ilk çocuğuna hamileyken, biri bekârdır, bir diğ eri de boşanmıştır.

Serbest meslek sahibi kadınların (SA#) yaşları 43 ile 65 arasında değişmektedir. Bu kadınların meslekleri, mali müşavirlik, tuhafiyecilik, güzellik salonu işletmeciliği ve terzilik olarak sıralanabilir. Üçü ilkokul mezunuyken, biri lise mezunu, bir diğ eri de üniversite mezunudur. Hepsi evli olan serbest meslek sahibi kadınların ikisinin iki çocuğu, ikisinin üç çocuğu, birinin beş çocuğu vardır. Kızlarına (SAK#) bakıldığında, biri 18 yaşında ve üniversite sınavına hazırlanmaktayken, biri öğretmendir, ikisi ise annelerinin yanında çalışmaktadır. Biri henüz eğitimine devam eden psikoloji öğrencisi olup hepsi üniversite mezunudur. 18-42 yaş aralığındaki kızlardan biri dul iken, üçü bekârdır, biri de evlidir.

Araştırmaya katılan farklı eğitim düzeyine sahip ve farklı meslekte çalışan/çalışmış annelerin kızlarının eğitim düzeyi oldukça yüksektir. İki lise mezunu (ve üniversite sınavına hazırlanan üç 18 yaşında kız) hariç, hepsi lisans ve üzeri eğitime sahiptir. Eğitimini tamamlayıp işsiz olan kızlar ise

yalnız iki kişidir.

Aşağıda sunulan analizde, çalışan annelerin farklı sosyoekonomik statülerine bağlı olarak kızlarına aktardıkları çalışan kadın olmakla ilgili deneyimlerin farklılığı ve bu farklı deneyimlerin kızların ücretli işte çalışmaya ilişkin tutumlarına nasıl yansıdığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışan Anneler Ev İşlerini Nasıl Organize Etmişler? Kızlar Çalışan Anneyi Nasıl Deneyimlemişler?

Çalışan kadınların çalışma hayatına giriş ile yüzleştikleri toplumsal cinsiyete dayalı ilk gerçek, ev işleri ve bakım hizmetlerini kime devredip işe gidebilecekleri sorunudur. Bu sebeple çalışan annelerin bu sorunsalı nasıl çözdükleri ve çalışmanın özel alanda neler değiştirdiği sorgulanmıştır. Görüşme yapılan 21 çalışan anneden birisi dışında kocası ile bu işleri bölüşen olmamıştır. O annenin kocası da mevsimlik çalışan olarak yılın belli aylarında evdeki işlere katılmaktadır. Kadınlar başka kadınlardan yardım/hizmet alarak ev işlerini ve bakım hizmetlerini karşılamışlardır. Kadının SES düzeyi, yani eğitimi ve mesleki statüsü, ev işleri ve bakım hizmetleri için aldıkları yardımı/hizmeti hangi kadınlardan ve nasıl aldıkları konusunda önemli farklar yaratan bir etkidir. Evde koca ile iş birliği yaparak çözülmeyen ev işleri ve bakım hizmetleri üç farklı yolla halledilmiş görülmektedir. Bunlar, 1) Düzenli bir şekilde annecanne/babacanne + bakıcı/yardımcı ile, 2) gelişigüzel bir şekilde bilumum akraba, konu komşu ile ve 3) Çeşitli akrabalar ve kendi kızları ile. Bu arada, annelerin ev işleri ve bakım hizmetlerini nasıl organize ettiğine göre kızların çalışan annenin kızı olma deneyimlerinin de farklılaştığı görülmüştür.

Anneanne/babaanne + bakıcı/yardımcı ile evi çekip çeviren annelerin gururlu kızları

Katılımcıların yarısı bakıcı tutarak, yardımcı kadın istihdam ederek ve/veya çocuklarının anneanne/babaannesinden destek alarak ev ve bakım işlerini organize etmişlerdir. Özellikle yüksek eğitilmiş ve profesyonel meslek sahibi kadınlar, aldıkları düzenli ücretli ve ücretsiz desteklerle ev işlerini ve çocuk bakımını düzenli bir şekilde organize edebilmişlerdir. Kentlilik süreleri yüksek olan bu kadınların sadece bakıcı ve yardımcı kadınları istihdam edebilecek ekonomik güce değil onlarla hareket edebilen anneanne/babaanne + dede desteğine de sahip olduğu görülmektedir. Erken kentli ebeveynler, kızlarının ve/veya gelinlerinin kariyerleri için hazır bulunmaktadır.

Bu kadınların çalışma hayatına ilişkin anlatıları olumludur ve kadının muhakkak çalışması gerektiği yönündedir. Yüksek sosyal ve ekonomik sermayeler, onların güvenceli ve statülü işleri elde etmelerini ve daha da önemlisi bu işlerini sürdürebilmelerini mümkün kılmış gözükmektedir. Ev işi ve bakım hizmetlerini yalnız organize etmiş, böylece de kariyer hedeflerine ulaşmış profesyonel meslek sahibi kadınlar, ev işlerini ve bakım hizmetlerini nasıl organize ettiklerini şöyle anlattılar: “Temizliğe hep yardımcım oldu. Ama yemeği çok uzun süre ben yaptım. Oğlum, ikincisi yani, büyümüştü. Ortaokula gelmişti. Hem yemek yapabilen, evin yükünü alabilen birisini buldum” (PA1, 60, Doktora, Profesör); Yani ev işleri, evde kayıinvalidem var... Temizliğe bir kadın gelirdi, işte kayıinvalidem vardı, kayıinvalidemin kayıinvalidesi, eşimin babaanesi vardı. Onlar xxx’e bakıyorlardı” (PA2, 65, Doktora, Uzman Tıp Doktoru).

Bir düzenlilik içinde ev işlerini ve çocuk bakımını organize edebilen annelerin kızları, annelerinin çalışan anne olmasından *gurur* duymaktadırlar. Düzenlilikten kasıt, anneanne/babaannenin her daim varlığı, bakıcının/temizlikçinin düzenli olarak ev işlerinde/çocuk bakımında yardımcı olması

durumudur. Bu kızlar, çocukluklarında “anne eksikliği” hissetmediklerini özellikle belirtmişlerdir. Ayrıca bu kızlar, çalışan kadın denilince annelerinin çok yorulduğundan bahsetmiş olsalar da annelerinin kariyer sahibi olması kızlarının onlarla gurur duymasının önemli sebeplerinden biridir:

Benim babaannem vardı yanımda. Hiçbir zaman aileden biri olmadan kalmadık, artı sürekli bir evde yardımcımız da vardı. ... İş konusuna geldiğinde ben hiç bilmem şu evi bir temizle dediğini, bazı anneler bunu diyor çünkü. ... Sabahları annem bırakıyordu bizi, (kardeşim) zaten her sabah beraber gidiliyordu okula. Onun için sen götür gibi bir sorumluluğum olmadı. ... Şimdi genel olarak çok gurur duyduğum bir şey benim. ... Benim için tabi xxx’in kızı olmak ne kadar güzel bir şey (PAK2, 27, Doktora, Öğr. Üyesi).

Bizi de ihmal ettiğini hiçbir zaman düşünmedim. Ha şöyle bizim bu nesil kadar çocuklarla acayip abartılı ilgilenmiyorlardı, o da ne kadar normal tartışılır ... Yok hatta ben gurur duyuyordum annemin çalışmasıyla. ... Annem işte üniversitede çalışıyor diye ben her zaman gurur duymuşumdur. Hani niye annem evde değil diye üzüldüğüm olmadı (PAK4, 45, Tıp ihtisası, Uzman Tıp Doktoru).

Yardımcı kadın istihdam eden ve/veya çocuklarının anneanne/ babaannesinden destek alan annelerin eğitimlerinin, mesleklerinin ve ev/ bakım işlerinde aldıkları desteklerin niteliğinden onların ekonomik, kültürel ve sosyal sermayelerinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu SES’i yüksek kadınların kızları, kadının çalışmasını yorucu ama muhakkak olması gereken bir durum olarak tarif etmektedirler. Anneleri ile gurur duyan kızların hepsi de yüksek eğitim görmüştür ve hepsinin yüksek statülü meslekleri olmuştur. Bu grup kızlar için armut dibine düşmektedir.

Bilumum akraba, konu komşu ile yürütülen bakım hizmetleri ve kızların çelişik duyguları

Memur olan ve serbest meslekte çalışan bazı kadınlar, çocuk bakımını her türlü akraba/yakınları ve çok yoğun çift vardiya ile çözmeye çalışmışlardır. Örneğin, Kur'an kursu hocası olan kadınların meslekleri, yarım günlük bakıcı hizmeti almaya uygun görünmektedir. O sebeple, kadınların işyerinde olduğu zamanlardaki bakım hizmeti geçici ve çok farklı kaynaklardan temin edilmeye çalışılmıştır. Kadınların ev işlerini kendilerinin yaptığı, çocuk bakımı için kısa süreliğine akraba ve hatta komşulardan destek aldıkları görülmektedir. Kur'an kursu hocası olan MA5 (50, lisans) çocuk bakımı için alabildiği gelişigüzel destekleri şöyle anlattı:

Bu küçük kızı, bir müddet amcamlar bana yakın taşındılar, onun hanımına bıraktım, öyle bir şey gelişti. En küçük oğlanda da bu eve taşınmıştık. Burada kayınvalidem yine, böbrek hastası zaten, diyalize başladı. Diyalize başlayınca direkt benim yanıma geldiler. ... ve son oğlanı da onlar öylece büyüttüler ondan sonra da vefat etti zaten.

Kur'an öğreticisi, okul hizmetlisi ve esnaf olarak çalışan kadınların yalnız mesleki statüsünün ve ekonomik gücünün değil, sosyal sermayesinin (destek alacak anneanne ve babaannelerin hazır bulunuşu) de profesyonel meslekte çalışan kadınlara göre düşük olduğu anlaşılmaktadır. Bu kadınların ebeveynleri hala köydedirler veya daha yeni kente gelmişlerdir. Ancak bu kadınlar, çocuk bakımında alabildikleri sınırlı desteklere rağmen, kendi kızlarından yardım talep etmeyecek kadar imkâna ve potansiyele sahiptirler. Kadınlar, çalışma hayatından çok şey kazandıklarını, en önemlisinin de çocuklarının kendilerinden daha fazla eğitim almasını sağlamış olmaları şeklinde belirtmişlerdir. Bu kadınlar ayrıca kızlarının muhakkak meslek sahibi olmaları gerektiğini düşünmektedirler.

Aslında tüm annelerin yoğun çift vardiya olarak tanımlanabilecek

deneyimleri vardır. Ancak bu gruptaki kadınlar, özellikle çok yoğun çift vardiyayı organize ederek, çocuklarını ev işlerinden ve yalnızlık duygusundan korumaya çabalamışlardır. Ancak kızlar, bir yandan annelerinin çalışmasını çok kıymetli ve hayatlarına önemli katkılar yapmış bir durum olarak değerlendirmekteyken diğer yandan “anne yokluğu” gibi olumsuz deneyimlerden de bahsetmişlerdir. Bu anlatımlar, kızların annelerinin büyük çabalarına rağmen istikrarlı ev işi ve bakım düzenini kurmakta zorlandığına işaret etmektedir. “Anne eksikliği” hissettiğini anlatan kızlar, annelerini anlamaktadırlar ve onların başka çaresi olmadığını görmektedirler. Böylece çalışma hayatının getirdiği zorluklar karşısında farkındalıkları artmaktadır. Bu kızlar çelişik duygulara sahiptirler. Anne çalışması onlar için hem iyi hem de kötü bir şeydir. Onlar için, kadının çalışması kadından ve çocuğundan çok şeyler alıp götürmektedir. Buna rağmen kadının çalışmasının çok önemli olduğunu düşünmektedirler. Bir okulda hizmet personeli olarak çalışan annenin kızı MAK2, anne eksikliğini “kek kokusu” ile anlattı:

Hem şanslısınız hem de öksüz gibisiniz. Okul çıkışı arkadaşlarımla evine gidiyorum. Pastalar börekler var. Evlerinde yemekler var. Sonrasında kendi evinize gidiyorsunuz evde hiçbir şey yok. Anne işte. Orada bir yoksulluk hissediyorsunuz. Ama şey var, çalışan kadın... (MAK2, 35, lise, memur).

Akrabalar ve kendi kızları ile ev ve bakım işlerini çözen annelerin gücenik kızları

Katılımcılar arasında çocuk bakımı ve ev işlerinde kendi kızlarından yardım alan kadınlar mevcuttur. Bu kadınların eğitim düzeyi ağırlıklı olarak düşük olmakla birlikte, bazıları çalışma hayatına eşin çalışmaması veya hastalığı gibi sebeplerden dolayı zorunlu katılmış kadınlardır. Bu kadınlar kızlarını, özellikle büyük kızlarını, kendilerine yardımcı yapmak zorunda

kalmışlardır. Tuhafiye dükkânı işleten SA1 (65, ilkokul), annelik görevini en büyük kıza devretmiş olduğunu şöyle anlattı: “Oğlumun annesi ben değilim, xxx ... xxx anne. Benim de annem.” Ev işleri ve çocuk bakımında kızlarıyla iş birliği yapmış bu kadınlar, kendi çalışma hayatlarından çok yorulmak ve çocuklarına yeterli ilgiyi göster(e)memek gibi kayıplardan bahsetmişlerdir: “Çocuklar yalnız. Görüştüğünüz kızım daha 5 yaşında, ona bırakıp işe geliyorum” (İA1, 64, İlkokul, Tekel Emeklisi).

Annelerin kendilerine yardımcı yaptıkları kızlara, kadının çalışmasından kim ne kazanıyor/kaybediyor sorusu sorulduğunda, kardeşlerine anne olmak zorunda oluşlarından bahsettiler. Annesinin yardımcısı olmak “çocukluktan erken çıkmak”, yani “erken yaşlarda büyük sorumluluklar almak” demektir. Bu kızlar, çelişik duygulara sahip kızlardan farklı olarak annenin görevlerini (ev işleri ve kardeş bakımı) üstlenen kızlardır. Çelişik kızlar anne eksikliğinden bahsederken, bu kızlar boyundan büyük işler yapmak zorunda olmanın *gücenikliğinden* bahsetmişlerdir. Bir yandan bu erken büyümenin onları güçlendirdiğini ve hayata karşı hazırladığını ifade ederlerken, diğer yandan da “küçük anne” olmanın altında ezilmelerinden dem vurmuşlardır:

Ben bir de ona bakıyorum. 4 yaşındaydı. Ben 8 yaşındayım. Beni gece abla çişim geldi diye kaldırıyordu. ... Kardeşimi de çocuğum gibi yetiştirdim, ben büyüttüm gerçekten. Veli toplantılarına bile ben gidiyordum (SAK1, 42, Lisans, Öğretmen).

Sürekli onlara anne gibi davranmak zorunda kalıyordum. Onların her şeyleri ile ben ilgileniyordum. Çünkü başlarına bir şey gelse veya biriyle bir sorun yaşasalar bana anlatıyorlardı. Anneme anlatmıyorlardı. Annemle rollerimiz değişmişti. ... Annem benim ortağım yardımcım gibiydi. Ben de onların ortağı yardımcısı gibiydim. Rollerimiz öyle oldu (İAK1, 42, Lisans, İnşaat firması çalışanı).

Kızların Çalışma Hayatı ve Kadının Çalışmasına Bakışları

Çalışan annelerin kızlarıyla yapılan görüşmelerde, çalışan anneye sahip olma deneyimlerinin yanı sıra çalışan kadın ve onun yaşamına nasıl baktıkları sorulmuştur. Görüşülen kızların çoğunluğu evli ve çocuk sahibidir. Bekar kızlara da evlenip çocuğu olduğunda nasıl bir iş hayatı öngördükleri sorulmuştur. Annelerinin çalışmış olması onların çalışma hayatına ilişkin bakışlarını nasıl oluşturmuştur, yani çalışan anneden ne miras almışlardır? Bu sorulara verilen cevapları üç ana kategoride özetlemek mümkündür. Bunlar, 1) İşlerini terk etmeyen ama yeni annelik ideolojisi ile yıpranan, 2) “Çalışırım ama nasıl çalıştığım önemli” diyen ve 3) “İmkân olsa çalışmam” diyen kızlardır.

İşlerini terk etmeyen ama yeni annelik ideolojisi ile yıpranan kızlar

Çalışan annelerin kızları arasında kadının çalışmamasının bir tercih olabileceğini ifade edenler oldukça az sayıdadır. Bu kızlar annelerinin çalışmasından gurur duyan ve ev işlerinden korunan henüz bekar kızlardır. PA3’ün müzik öğretmeni olan kızı çalışmayı özgürlük olarak ifade etmiştir: “Çalışma hayatı olmazsa olmaz, yani bir işimin olmadığını düşünemiyorum... özgürlükle çok ilgili benim için.” (PAK3, 29, yüksek lisans)

Ancak annelerinin çalışması ile gurur duyan ve kendileri de anneleri gibi statüsü yüksek meslek sahibi ancak evli olan diğer kızların görüşleri daha farklıdır. Bu kızlar mesleki olarak annelerini takip etmişlerdir; ancak annelerinin söyleminde karşılaşılmayan “ilk iş annelik” söylemleri ağırlıklı olarak ortaya çıkmıştır. Anne-kız kuşak aktarımlarında dönemin yapısal etmenlerin zaman zaman daha önemli olduğu literatürde belirtilmiştir (Zhou 2020). Anne, kızına yalnızca kendi tecrübesini aktarmaz, kız aynı zamanda zamanın ruhundan da etkilenir. Annelerinin de belası olan çift vardiyadan kurtulamamış olan kızlar çok yorulduklarını belirtmektedirler; ancak en çok zorlandıkları konu “çocuklarından çaldıkları zaman”dır. Anneleri gibi ev ve bakım işlerini

kocaları ile paylaşamayan bu kızlar yardım almakta ve hizmet satın almakta anneleri gibi mahirdirler. Ancak “annelik”, başkasına devredilemeyen ve baba ile paylaşılabilen bir görev olarak bu kızların aşamadıkları bir sorunsal olarak karşılarında durmaktadır. Çocukla yeterli ve kaliteli vakit geçirmek, onun gelişimi için inisiyatif alıp zaman ve emek harcamak yeni annelik için zorunludur. Çalışmamayı bir alternatif olarak düşünmemektedirler; ancak çocukları için vicdan azabı yaşamaktadırlar. Annesine kıyasla kendisinin çocuklarıyla daha çok ilgilendiğini anlatan ve “kızlarımın istekleri en ön planda” diyen PAK4 (45, Tıp İhtisası, Tıp Doktoru), yine de çocukları için çektiği vidan azabını ve mesleğine verdiği değeri şu şekilde ifade etti:

Çok şeyler götürdü benden tabii. Ya yoğun çalışıyordum ben... Gece de benim öyle ki, bir dakika oturma fırsatım olmuyor nöbetlerde. 600 hasta falan bakıyorduk biz, o kadar yoğun. ... çocuklarımla daha çok ilgilenebilirdim mesela. Sağlığım, doçentliğe hazırlanırken çok stresliydi. Her şey bittikten sonra meme kanseri, elime bir kitle geldi mesela. Bence çalışmak çocuklarımdan vakti aldı, sağlığımdan pek çok şey aldığını düşünüyorum... Kazandırdıkları da işte çok uğraştığım hastaların bir teşekkürü, bir mesajları onlar benim için her şeye değer... Hani birazcık bir fayda edebiliyorsam ne mutlu bana.

“Çalışırım ama nasıl çalıştığım önemli” diyen kızlar

Yeni annelik ideolojisi olarak tarif edebileceğimiz zamanın ruhu, kızların kendi çocuklarına bakabilmesinin çalışmaktan daha önemli olduğunu düşündürmektedir. Katılımcılar, annelerinin çalışmasına hak vermektedirler. Ancak çocuk için anne yokluğunun yeri doldurulamaz bir eksiklik olduğunu belirten kızlar da vardır. Bu kızlar annelerinin çift vardiyada çok yorulduklarını anlatmakta ve kadının çalışma hayatından kazandıklarından çok kaybettiklerine odaklanmaktadırlar. “İşleri ben kendim yapıyorum” diyen öğretmen annenin

kızı MAK6 (24, Lisans, Öğrenci), “Saatleri bana bağlı, böyle daha rahat bir işim olursa” çalışmak istediğini söylemektedir. Psikolojide yüksek lisans öğrencisi olan MAK6, kadınların anneliği aksatmayacak şekilde çalışması gerektiğini savunmuştur:

Annelere çalışmayın demiyoruz tabii anne çalışsın, çünkü onun psikolojisi için de gerekli bir durum bu, hani evde kalmak yetersiz hissetmek, onun için. Ama döndüğünde işten, öyle bir işte çalışmalısın ki ya da öyle bir durumda olmalısın ki döndüğünde çocuklarıyla ve eşinle ilgilenabiliyor olman lazım. Eğer bunu sağlayamıyorsan çalışma, eğer bunu sağlayabiliyorsan istediğin işte çalış, yani istersen doktor ol istersen hakim ol ne olursan ol, ama bunu sağlayabil, önemli olan bu.

SAK4’ün (23, Lisans, Öğrenci) dikim evi işleten annesi, çocuk bakımı için oldukça düzensiz yardım almıştı. Annesinin çalışmasıyla annesinin (kadının) özgürleştiğini kabul eden SAK4 de MAK6 gibi anne eksikliğini hepsinin üstünde bir sorun olarak görmektedir:

Çocuğun olmasıyla çok alakalı. Ben o konuda biraz şeyim. Acıdır yani. Hayatımın bence travması annemin çalışması. O yüzden muhtemelen en azından 6-7 yaşına kadar. Kadının özgür olması rahat olması güzel bir şeydir. Kendi ailesine yardım ediyordur, bilmiyorum ama. O yüzden ihtiyaç yoksa bence biraz anne çocuğuyla olması lazım.

“İmkân olsa çalışmam” diyen kızlar

Bazı kızların kendi çalışmalarına bakışı, “mecbur olmasaydım çalışmazdım” şeklindedir. Halihazırda çalışan bu kızlar, eğer imkân olsa çalışmayı bırakacaklarını ifade etmektedirler. Bunu söyleyen kızların annelerinin ev işi ve bakım hizmetlerinde kendilerinden yardım aldığı görülmektedir. Bu anneler de çocuklarını çok ihmal ettiklerini, bugünkü akılları

olsa böyle yapmayacaklarını söylemişlerdir. Kızlar ise çalışma hayatından kadınların kazandığından çok kaybettikleri olduğunu düşünmektedirler. İş, yorucu ve çocuklarla ilgilenmek için uygun şartları ortadan kaldıran bir şeydir. Nasıl bir imkân olursa işi bırakacakları çok net değildir; ancak çalışmak olmazsa olmaz değildir, bu çok nettir. Erken yaşta kardeşlerinin annesi olmak zorunda kaldığını anlatan SAK1 (42, Lisans, Öğretmen) işini bırakıp annelik yapma hayalini şöyle anlattı:

Eşime diyordum ki, hayatım çabuk zengin ol ben istifa edeceğim. Kızım okuldan gelince ona kek yapacağım ona kapıyı ben açacağım. Çabuk zengin ol, istifa edeceğim. Tek hayalim oydu. Zengin kocam olacak... Kocam başarılı olsun, kızım mutlu ve başarılı öğrenci olsun. Ama ben evde pişireyim. Benim hiç meslek hırslarım yoktur. “Deli misin sen” diyordu. O müteahhitlik yapıyordu, “Ben özel çalışıyorum, yarın dibe vurabilirim. Sen altın yumurtlayan tavuksun.”

Kızları ile iş birliği yapan çalışan anneler, kızlarına beklenmedik bir sonuç olarak ev kadınlığını öğretmiş görünmektedir: “Ben annemden tam bir ev kadını olmayı öğrendim.” (SAK2, 24, Lisans, İşletmeci) Yeni annelik ideolojisi de bu durumun üzerine eklenince, eğer para varsa kadının çalışmasına gerek yoktur fikri dillendirilmektedir. Anneleri para için çalışıp, çok yorulmuşlardır ve kızlarını bir nevi kurban etmişlerdir. Kendileri, eğer imkân varsa, bunu yapmak istemeyeceklerdir.

Tartışma ve Sonuç

Kadının çalışma hayatına katılımı kadının özgürlük ve eşitlik mücadelesinde önemli bir yere sahip olacaksa, özel alanda kadına yıkılmış ücretsiz işlerin kimle, nasıl paylaşılacağı sorununun çözülmesi gerekir. Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi, bu araştırmaya katılan çalışan anneler ev işleri ve bakım hizmetlerini kocaları ile değil başka kadınlarla paylaşmışlardır. Bu

durumda çalışan annelerin kızlarına çalışma hayatlarına ilişkin aktardıkları arasında koca ile ev ve bakım işlerini paylaşmak yoktur. Çalışan annelerin kızlarının söyleminde “kendilerine yardım eden kocalar” ifadesi vardır; ancak işlerin eşit paylaşımından bahsedilen olmamıştır. Çalışan annelerin kızlarının annelerinden neler öğrenmiş olduğuna bakıldığında, annenin eğitimi, mesleği ve sosyal sermayesine göre farklılaşan miraslardan bahsedilebilir. Kızların öğrendiklerinin annelerinin çift vardiyayı nasıl organize ettikleri ile doğrudan ilişkili olduğu görülmüştür. Bu bulguya göre Tablo 1’de gösterilen bir tipolojik model ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1. Çalışan annenin sosyal statüye göre ev/bakım işi organizasyonu ve kızlarının deneyimleri ve istihdam tutumları

Annenin Sosyal Statüsü (Eğitim, Mesleki Statü ve Sosyal Sermaye)	TİP I Yüksek Eğitimli, Mesleki Statüsü ve Sosyal Sermayesi Yüksek Anneler	TİP II Orta Düzey Eğitimli, Mesleki Statüsü ve Sosyal Sermayesi Olan Anneler	TİP III Düşük Eğitimli, Mesleki Statüsü ve Sosyal Sermayesi Düşük Anneler
Annenin Ev İşi/Çocuk Bakımı Organizasyonu	Yardımcı/Bakıcı + Anneanne/ Babaanneden Düzenli Destekler	Bilumum Akraba, Konu Komşudan Gelişigüzel Destekler	Akrabalar ve Kendi Kızları İle İş birliği
Kızlarının Çalışan Anne Deneyimleri	Gurur	Çelişik Duygular	Gücenik
Kızlarının Çalışmaya İlişkin Tutumları	Olması Gereken + Çocuklarıma Karşı Suçluluk Duygusu	Çocuğum Büyüyünce	İmkân Olsa Çalışmam

Çalışan annenin kızlarının çoğunluğunun yüksek eğitim görmesinin ve çalışıyor veya çalışmayı düşünüyor olmasının hem kaynak teorisi hem de rol teorisi ile açıklanabileceğini söylemek mümkündür. Aynı zamanda bu

tipoloji, SES düzeyinin iş yaşamı içinde kadının yeri ve kızına aktarımında önemli olduğunu ifade eden literatürü destekler niteliktedir. Profesyonel kadınlar yüksek ekonomik, kültürel ve sosyal sermayelerini kullanarak ev ve bakım işleri sorununu bakıcı/yardımcı ve babaanne/anneanne ile çözerek kendi kariyerlerini devam ettirebilmişler, kızlarına da anne eksikliği hissettirmedikleri gibi anneleri ile gurur duyan kızlar yetiştirmişlerdir (TİP I). Bu kızlar için annelerinin çalışan anne oluşu olumlu bir katkı sunmakta ve bu durum kızların yüksek eğitim almasına ve statüsü yüksek meslekler edinmesine yardımcı olmaktadır. Aslında bu grup kızlar için “armut dibine düşer” demek yanlış olmaz. Ancak bu kızların dönemin annelik ideolojisinden bir çıkarsaması, kendi annelerinden oldukça farklı olarak çocuklarına karşı duyduğu suçluluk duygusudur. Giderek yaygınlaşan yoğun annelik modeli, profesyonel annelerin kızlarını bile bir dilemmaya sürüklemektedir. Bu kızlar severek yaptıkları yüksek sorumluluk gerektiren mesleki hayatı ile ev işlerini bir şekilde hallederken kimseye devredilemeyen annelikte eksik kalmaktan vicdan azabı duymaktadırlar. Çalışma hayatı ve ev işi ve bakım hizmetlerinin bir aradalığından oluşan zamansızlık dilemması, çalışma hayatı mı çocuk mu çelişkisini onlar için önemli bir gündem haline getirmektedir.

Öte yandan annenin çalışma hayatında çok yorulduğunu, çocuklarına yeterli vakit ayıramadığını vurgulayarak kadının çalışmasını eleştiren kızlar, annelerini suçlamamakta; ancak çocukluklarında anne eksikliği çektiklerini ifade etmektedirler (TİP II). Kur'an kursu hocası ya da esnaf olan bu kızların annelerinin, ev işleri ve bakım işlerini nasıl organize ettiğine bakıldığında; düzensiz bakıcı hizmetleri almış ve ev işlerini de gece gündüz demeden kendilerinin yapmış olduğu görülmektedir. Bu annelerin en büyük hedefi çocuklarının daha iyi eğitimle daha iyi mesleklere sahip olmalarıdır. Kızlarının daha yüksek eğitim aldıkları, memuriyet gibi annelerinden daha güvenceli meslekleri oldukları görülmektedir. Annelerinin hedefi gerçekleşmiştir; ancak kızlar, kadının çalışmasını, “aşırı yorulma” ve “kendinden çok şey verme”

şeklinde özetlemektedirler. Çalışma, bu kızlar için “anneliği aksatmayacaksa” yapılmalıdır.

Ne bakıcı istihdam edebilen ne de bakım işleri üstlenen akrabaları olan SES’i düşük annelerin kızları ise annelerinin yapması gereken işleri kendilerinin yaptığını, küçük kardeşlerine anne olduklarını, yaşlarından büyük sorumluklar almak zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir (TİP III). Annelerine kızgın olmasalar da gücenmiş olan bu kızlar için çalışmak, yalnızca kadın için yorucu bir durum değil aynı zamanda kızlarını da mağdur eden bir durumdur. Bu kızlara göre, gerekmediği sürece yapılmamalıdır. Bu da göstermektedir ki; bu kızlar için kadının çalışması, kadını özgürleştiren ve eşitlik mücadelesinde elini güçlendiren bir şey değildir. Annelerinin de daha çok parasızlıktan çalıştıklarını söylemesi, kızlarına “para varsa çalışma” mottosunu devretmiştir. Bu gruptaki kızlar için de armut dibine düşmüş gözükmektedir. Bu anneler kızlarını ev işlerinde çalıştırarak onlara ev kadınlığını öğretmişlerdir ve onlara esas işin ev işleri ve bakım hizmetleri olduğu geleneksel iş bölümünü miras bırakmışlardır. Eşitsizlik yaratan toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün değişmesi için zorlayıcı bir etkiye sahip olması beklenen kadın çalışması, bu kızlar için geçerli olmamış gözükmektedir.

Ancak aslı çarpıcı olan ise, bu farklılıkların yanı sıra neredeyse bütün kızlarda ortak olarak çıkan, yeni annelik modelinden kaynaklı çalışmaya ilişkin vicdan azabıdır. Yeni annelik; çocuğu ile daha fazla ve kaliteli zaman geçirmeyi, onun eğitimi ve kendini geliştirmesi için projeler üretmeyi, çocuğun biyolojik, psikolojik gelişiminde öncü olmayı, çocuğun sosyal dünyasını organize etmeyi de içeren bir iş olarak çalışma dünyasıyla uyumlu değildir. Bu annelik ideolojisinde çalışan kadın, çocuğundan zaman çalarak çalışmaktadır. Ev ve bakım hizmetlerini nasıl organize ettiğinden bağımsız biçimde, kadınların ilk işi olan annelik, kimseye devredilemez, kocayla paylaşılamaz bir görev olarak esas işe dönüşmektedir. Çocuklarının daha iyi yaşaması için, çalışan annelerin kızları, kendi çocuklarıyla daha fazla ilgilenmeli, daha fazla vakit

geçirmeli yani daha az çalışmalı, hatta çalışmamalıdır. Sosyopolitik teorisinin işaret etmekte olduğu gibi, yeni annelik, zamanın ruhuna uygun ve kuşağın hepsini etkileyen bir yaşam biçimi olarak, annelerinin çalışmış olmasını ve nasıl çalışmış olduğunu aşan bir etkiyle bütün çalışan kızları etkilemektedir.

Buradan hareketle söylemek gerekirse; kızların anneleri çalışma hayatına zorla ve zorluklarla girmişlerdir, çalışan annelerin kızları ise daha kolay olan çalışma yaşamını kendi rızaları ve istekleri ile terk edebilir gözükmektedirler. Bu durum Yu ve Lee'nin (2013) yorumu ile paralellik göstermektedir: GDI düşük ülkelerde kadının çalışıyor olması onun hayatında önemli olumlu farklar oluştururken, GDI yüksek ülkelerde kadının çalışmasının getirileri görece biçimde mütevazı olabilmektedir. Böylece çift vardiyanın karşısında, özellikle genç kadınlar, geleneksel toplumsal cinsiyet iş bölümüne ilişkin pozitif tutumlar geliştirmektedir.

İlk ve en önemli iş olarak annelik, çalışma hayatının gerekliliğine inanmış, kariyer yapmış kızları bile eve döndürmeyi başarabilecek güçte gözükmektedir. Bu kadınlar, çalışan annenin kızı olarak çalışan kadın olmanın gereğini ve önemini devralmışlardır; ancak söz konusu kadınların annelik ideolojisinin etkisiyle annelerinin kazandıklarını geri vermeye razı/gönüllü olduğu görülmektedir. Bu çalışma, istihdam statüsünün anne-kız aktarımında sosyal öğrenmenin ötesinde bir karmaşıklığın olduğunu ve onun anlaşılması için sosyopolitik bağlamların önemine işaret etmektedir. Ataerkinin yeni annelik modeli üzerinden tekrar nasıl oluştuğunu incelemek bundan sonra çok anlamlı olacaktır. Bu sürecin devamında “ev kadınlaşma” zorunlu değil gönüllü olarak/tercih edilmiş bir şekilde/şanslı olunduğu için gelir mi? sorusu bundan sonra konuşulmaya değer görülmektedir.

Kaynakça

- Abouelenin, Marriam ve Yang Hu. “Maternal Employment Shapes Daughters’ Employment Stability in Egypt: Evidence for the Intergenerational Transmission of Labor Force Attachment” *Sex Roles* 88, no.1 (2023): 35-51.
- Anderson, Kristin J. *Modern Misogyny: Anti-Feminism in a Post-Feminist Era* (Oxford & New York: Oxford University Press, 2015).
- Başak, Suna, Kınır, Sevgi, Yaşar, Şehnaz. *Kadının Görünmeyen Emegi; İkinci Vardiya*, Anka Kadın Araştırmaları Merkezi (2013)
- Binder, Ariel J. “Rising Inequality in Mother’s Employment Statuses: The Role of Intergenerational Transmission,” *Demography* 58, no.4 (2021): 1223-1248.
- Buğra, Ayşe ve Burcu Yakut-Cakar. “Structural Change, the Social Policy Environment and Employment in Turkey,” *Development and Change* 41, no.3 (2010): 517-538.
- Cunningham, Mick. “Parental influences on the gendered division of housework,” *American Sociological Review* 66, no. (2001): 184–203.
- Dedeoğlu, Saniye. “Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye’de Aile ve Kadın Emegi,” *Toplum Bilim*, 86, Güz (2000): 139-170.
- Durman-Aslan, Mine. “Female Labor Force Participation in Turkey: The Role of the Intergenerational Links,”

- (2020). <https://shs.hal.science/halshs-02900982> (Son erişim tarihi 03.05.2024).
- England, Paula. "The Gender Revolution: Uneven and Stalled," *Gender&Society* 24, no. 2 (2010): 149-166.
- Faludi, Susan. *Backlash: The Undeclared War Against American Women* (New York: Broadway Books, 2020).
- Fernández, Raquel, Alessandra Fogli, and Claudia Olivetti. Mothers and Sons: Preference Formation and Female Labor Force Dynamics. *The Quarterly Journal of Economics* 119, no. 4 (2004): 1249–1299.
- Goetz, Judith, and Stefanie Mayer (eds.). *Global Perspectives on Anti-Feminism: Far-Right and Religious Attacks on Equality and Diversity* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2023).
- Hays, Sharon. *The Cultural Contradictions of Motherhood*. (New Haven: Yale University Press, 1996).
- Jan, Carine T.G.M.E. ve M.A.M Janssens. "Maternal Influences on Daughters' Gender Role Attitudes," *Sex Roles* 38, (1998): 171–186.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem ve Bilge Ataca. "Value of Children and Family Change: A Three-Decade Portrait From Turkey," *Applied Psychology* 54, no.3 (2005): 317-337.
- Karakaş Aydınbakar, Ayşenur. "Intergenerational Transmission of Maternal Employment and Daughters' Career Paths: Evidence From The 2021 Family Structure Survey," *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 24, no. 64 (2024): 527-48.

- Keskin Ertürk, Nuray, Yaman, Melda. Türkiye’de Tütün-Rejiden Tekel’e Tekel’den Bugüne, Notabene yayınları, Ankara, 2013
- Li, Xiaohui ve Xiowen Guan. “Mother-Daughter Work-Family Role Transmission: Effects on Daughters’ Work and Family Satisfaction,” *The Family Journal: Counselling and Therapy for Couples and Families* 29, no. 2 (2020): 227-236.
- McGinn, Kathleen L., Mayra R. Castro ve Elizabeth L. Lingo. “Learning from Mum: Cross-National Evidence Linking Maternal Employment and Adult Children’s Outcomes,” *Work, Employment and Society* 33, no.3 (2019): 374-400.
- Moen, Phyllis, Mary Ann Erickson, and Donna Dempster-McClain. “Their Mother’s Daughters?: The Intergenerational Transmission of Gender Attitudes in a World of Changing Roles,” *Journal of Marriage and Family* 59, no. 2 (1997).
- OECD. “Time Spent in Paid and Unpaid Work, by Sex,” (2021) <https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=54757> (Son erişim tarihi 02.04.2024).
- Olivetti, Caludia, Eleonora Potacchini ve Yves Zenou. “Mothers, Peers and Gender-role Identity,” IFN Working Paper, No. 1295 (Stockholm: Research Institute of Industrial Economics (IFN), 2016).
- Özbay, Ferhunde. “Demografik Dönüşüm Sürecinde Kadın İktidar, Kadın ve Aile,” *Der. Nihal Boztekin. Başka Bir Aile Anlayışı Mümkün Mü?* (İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği

Türkiye Temsilciliği, 2014), 106-111.

Quartaert, Donald. Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922, İletişim yayınları, İstanbul, 2008

Sadıkoğlu, Zehra Z. Yoğun Annelik Algısı: Annelerin Perspektifinden Çağdaş Ebeveynlik Kültürü. İstanbul

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi. (İstanbul, 2020).

Savran, Gülnur Acar, Demiryontan Nesrin Tura. Kadının Görünmeyen Emegi: Maddeci Bir Feminizm

Üzerine, Yordam Kitap, (2016)

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028), 2023, (Ankara: T.C.

Cumhurbaşkanlığı) chrome-extension://efaidnbmnnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/11/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_17112023.pdf

TEPAV, Samsun'da Kadının Durumu, 2013, (Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı, 2013)

Ulusoy, Deniz. "Kadınların Ücretli-Ücretsiz Emek Kısılacı: AKP'nin Aile Politikalar ve Yeni Muhafazakarlık,"

Der. Nihal Boztekin. Başka Bir Aile Anlayışı Mümkün Mü? (İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, 2014), 112-120.

UNDP. Turkey's Gender Equality Performance from 2000 to 2019 (Ankara: UNDP Turkey, 2022).

Ünlütürk Ulutaş, Çağla. "Türkiye'de İş ve Aile Yaşamının Uyumlaştırılması mı? Esnek Kadın İstihdamı mı?

“Der. Van Putten, Anne E., Pearl A. Dykstra ve Joop J. Schippers “Just Like Mom? Intergenerational Reproduction of Women’s Paid Work,” *European Sociological Review* 24, (2008): 435–449.

Yu, Wei-hsin and Pei-lin Lee. “Decomposing Gender Beliefs: Cross-National Differences in Attitudes Toward

Maternal Employment and Gender Equality at Home,” *Sociological Inquiry* 83, no. 4 (2013): 591-621.

Zhou, Yun. ““Good Mothers Work”: How Maternal Employment Shapes Women’s Expectatitons of Work and

Family in Contemporary China,” *Journal of Social Issues* 76, no. 3 (2020): 659-680.